

FISLI ÉVA

HIÁTUS

LÁTHATÓK-E A NŐK A MÚZEUMOKBAN?

T2019. május 7-én rendhagyó tárlatvezetésen vehettek részt azok, akik a Nemzeti Múzeum *Adj esélyt... a mának!* / *Hiátus* című rendezvényére regisztráltak. A programleírás azt ígérte, a közösen megtett út végén egy akció keretében a látogató maga is cselekvő részese lehet annak, ahogy a múlt megváltozik.

¶ A kis csapat a római kőtárból, a balácapusztai mozaiktól indult „közös gondolkodásra” a múzeum tereiben. Az együtt megtett út két emelettel feljebb, a főlépcsőház freskói alatt, a hat márvány mellszobornál ért véget. A vezetésen nemcsak a kurátor beszélt a *Kötődések*¹ háttéréről és munkatapasztalatairól, de a déli kandallóteremben – a szembefordított kanapékon megpihenve – a résztvevők is elmondhatták legfelszabadítóbb múzeumi térélményeiket.

¶ Majd arról beszélgettünk, hogyan változott a múzeum fogadótere az elmúlt évtizedek alatt, milyen szobrokat láthattunk volna például a kandallótermekben a 19. század végén.² Megidézttük Brunszvik Teréz szobrának³ leleplezését is, amire a Nemzeti Múzeum dísztermében került sor 1871-ben – s a csapat egyetlen férfi tagja kérésre fel is olvasta az ünnepélyen felszólaló államtitkár beszédének részletét.⁴

¶ Ezután egy képet mutattam arról az installációról, amely az 1921 októberében Pozsonyban összetört Mária Terézia-szobor darabjaiból készült és hét évvel később a kupolában állították fel.⁵ A ronsolt fejek – az arctalan királynő mellett kiálló bajszos közvitéz és főnemes alakjáról – valamennyire felismerhetők voltak Fadrusz János kompozíciójából, de a többi rész már nem, noha a kortársak tudhatták, ki és mi hiányzik a törmelékek közül. A Nemzeti Múzeum kupolatermében – az új szerzeményi kiállítás részeként – felállított szoborcsonk-installáció saját korában közvetlenül utalt a csonka országra és az Osztrák-Magyar Monarchia végére, egyúttal – mint efemer

megidézttük
Brunszvik Teréz
szobrának
leleplezését

a ronsolt fejek
– az arctalan
királynő mellett
kiálló bajszos
közvitéz
és főnemes
alakjáról –
valamennyire
felismerhetők
voltak
Fadrusz János
kompozíciójából,
de a többi rész
már nem,
noha a kortársak
tudhatták,
ki és mi hiányzik
a törmelékek
közül

műalkotás – a történelem hiátusaira, a damnatio memoriae évezredekén átívelő gyakorlatára.

¶ Ez volt az a pillanat, amikor rákérdeztem arra is, kiket látunk ma a lépcsőház mellszobrain. Magyar közoktatásban nevelkedettek lévén a résztvevők névtábla nélkül is felismerték a neves férfiukat,⁶ hiszen tankönyvekből, történelmi filmekből, köztéri szobrokról és papírpénzekről ismerősek lehetnek a vonásaik. Na de kik hiányoznak innen? – kérdeztem ezután. A nők – válaszolta rögtön az egyik, egyébként művész résztvevő.

na de kik hiányoznak innen? – kérdeztem ezután. A nők – válaszolta rögtön az egyik, egyébként művész résztvevő

¶ A múlt megváltoztatását ígérő akció ekkor vette kezdetét. Azt kértem ugyanis, a jelenlevők álljanak az öröklétnek megmintázott férfiak közé néhány pillanatra, egy-egy névtáblát tartva maguk elé. Ők pedig saját, eleven testükkel állítottak szobrot I. (Anjou) Máriának, Sövényházi Mártának, Zrínyi Ilonának, Lorántffy Zsuzsannának, Festetics Juliannának és Brunsvik Teréznek.

saját, eleven testükkel állítottak szobrot I. (Anjou) Máriának, Sövényházi Mártának, Zrínyi Ilonának, Lorántffy Zsuzsannának, Festetics Juliannának és Brunsvik Teréznek

¶ A választott nők önmagukban is érdemesek a megemlékezésre. Itt azonban még valamilyen formában kötődtek is a mellettük álló férfiszobrok mintáihoz: így került Mátyás mellé Mária „király” – aki még fiúsítva ülhetett csak a magyar trónra –, Zrínyi és Rákóczi közelébe a velük rokonságban álló Zrínyi Ilona, illetve Lorántffy Zsuzsanna, Széchenyihez Festetics Julianna, Arany és Petőfi szomszédságába kortársuk, Brunsvik Teréz és a magyar költőkhöz közvetlenül nem kapcsolódó kódexmásoló és illusztrátor apáca, Sövényházi Márta.

¶ Mindegyikükről elmondtam, miért választottam őket, majd a következő kérdésem az volt, a most megtestesített hat személyen kívül kinek állítanának még szobrot a nemzet múzeumában. Kis tanácstalanság lett úrrá a résztvevőkön. Végül az egyikük Hugonnai Vilma nevét említette. A többiek zavartan azt felelték, ezen még gondolkodniuk kell. Ebben is maradtunk.

Azt kértem ugyanis, a jelenlevők álljanak az öröklétnek megmintázott férfiak közé néhány pillanatra, egy-egy névtáblát tartva maguk elé.

Nagy Méltóságú
Gróf Tolnai
FESTETICS JULIANNA,
Tsillag Keresztes Dáma,
A Nagy
Gróf Sárvári Felső Vidéki Széchényi Ferencz
Hitvesse,
És
Gróf Tolnai Festetics György
Testvére,
A Magyar Gracchusok Anyja.
Született Oct. 30 kén 1753. megh. Jan. 20 kén 1824.

A főlépcsőház második emeleti oszlopcsarnoka a helyreállítás előtt.

Partie du corridor de l'escalier avant la restauration.

A főlépcsőház második emeleti oszlopcsarnoka a helyreállítás után.

Partie du corridor de l'escalier après la restauration.

- ¶ Az első akciót még két alkalommal ismételt meg más résztvevőkkel – egyszer muzeológushallgatókkal. A hiátus felismerése tovább tartott, mint először, de mindig sikerült észrevenni, hogy a szobrok valamennyien férfiakat ábrázolnak. Ismétlődött a zavarodottság is minden alkalommal, amikor újabb neveket kértem az általam felajánlottakon kívül.
- ¶ Mivel nemcsak a női tapasztalat megjelenítése hiányzik a tankönyvekből, történeti kiállításokról,⁷ de az egykor ideig-óráig elismert „nagy” asszonyok vonásai is kiesnek az emlékezetből,⁸ nem csoda, ha egyik csapat sem tudott kapásból további neveket sorolni. Pedig – némi kutatás után meggyőződéssel állítom – lenne kik közül válogatni, még a nők emancipációját hozó 20. század előttről is.
- ¶ A Hiátus akciója végső soron nemcsak elképzelt szobrokat lepellezett le néhány másodpercre, de a térben és a látogatók történeti tudatában terpeszkedő hiányt is, amihez már – észrevétlenül – hozzászoktunk. Egyúttal lehetőséget adott a résztvevőknek arra is, hogy ezt a hiányt, legalább egy kis időre, a saját testükkel kitölthessék.

INTÉZMÉNYI HIÁTUSOK

- ¶ 2019 novemberében a nyíregyházi Jósza András Múzeumban nemzetközi múzeumtörténeti konferenciát rendeztek. Mivel személyesen nem tudtam jelen lenni, poszteren fogalmaztam meg az elképzelt szobrok egyike, Festetics Julianna örvén azokat a problémákat, amelyek a női donátorokkal, adományaik utóéletével, a gyűjteményezés nemekre is tekintettel levő aspektusaival és ezek hiányával, voltaképpen a nők múzeumi láthatóságával kapcsolatban ma észrevehetőek.
- ¶ A posztert a Hiátus folytatásának gondoltam; vizualitásában visszaköszönt a *Kötődések* grafikája,⁹ végtére is Festetics Julianna adományait egykor a nemzet múzeumának adta, csak a későbbi intézményátalakítások vezettek oda, hogy a grófnőt ma elsősorban a Természettudományi Múzeum gyűjteményének megalapozójaként emlegetik. Valójában minden magyar múzeum kötődhetne hozzá; az intézménytörténetek

Festetics Julianna adományait egykor a nemzet múzeumának adta,

19. századi fejezeteiben ugyanis többen osztozunk, bár narratíváink más irányba tartanak.

¶ A poszter első fele egy rövid életrajzot adott az egyik első ismert női gyűjtőről és donátorról, akinek fivére, férje és fia is tevékeny részese lehetett Magyarország kultúrtörténetének. S miután megpróbáltam összegezni, amit Festetics egykori adományairól tudunk, feltettem azokat a kérdéseket, melyek felvetésében látom az első fontos lépést az intézménytörténeteink felülvizsgálatához vezető úton.

¶ Az első kérdés máris a Festetics-adomány ténye és utóélete, illetve a feltételezett gyűjtői tevékenység jelentősége. A *Protocolum Patriophilorum*¹⁰ szerint a 9. napon „a kiváló és híres Széchényi Juliana grófné asszony, született Festetich grófnő egy válogatott és értékes gyűjteményt adományozott magyarországi ásványokból”. Majd „A 23. napon a kiváló és híres Széchényi Juliana grófné asszony ismét adományozott: 1.) Két, fél lábnyi magasságú álló alabástrom szobrot a pozsonyi Messerschmid mester által művészien kifaragva, amelyek közül az egyik nevető, a másik szomorú arcot mutat. 2.) Egy finoman kimunkált régi vasszelencét. 3.) Négy, gyógyfüves borhoz való száraz virágot.”

¶ Egy 1827-es emlékszöveg szerint ritka magyarországi ásványokat és hozzájuk kapcsolódó könyveket, a *Christallographie des Mineralreichs* szerint „rendbe szedett” kristályfigurákat, és a „fák nemei gyűjteményét, azaz minden esmerestes fának egy egy darabját, meg lévén egyik része fényesítve, kérgével s nevezetével együtt különös almáriomotskákba felosztva”, valamint Bethlen Gábor 1620–1621-ben használt „petséltő gyűrűjét” ajándékozta az „Országos nemzeti Múzeumnak”.¹¹ Az imént említettekben, úgy tűnik, nagyrészt, bár nem kizárólagosan az 1956-os tűzvész miatt, ma már csupán a Messerschmidt-féle síró és nevető figuráknak van nyomuk.¹²

¶ De ezek története sem egyszerű. Egy 1975-ös műtárgykatalógusban¹³ ugyan Festetics Julianna adományaként a Szépművészeti Múzeum Régi Szobor Gyűjteményében szerepel két terrakotta szobrocscsa, ezeket azonban tévesen azonosították így.¹⁴ Méretük, anyaguk és formájuk alapján talán azokkal a büsztökkel egyeznek a Cimeliothecában említett tárgyak,¹⁵

a Protocolum
Patriophilorum
szerint a 9. napon
„a kiváló és
híres Széchényi
Juliana grófné
asszony, született
Festetich grófnő
egy válogatott és
értékes gyűjteményt
adományozott
magyarországi
ásványokból”

A Hiátus akciója végső soron nemcsak elképzelt szobrokat leplezett le néhány másodpercre, de a térben és a látogatók történeti tudatában terpeszkedő hiányt is.

amelyek egyike ma magángyűjteményben, a másik egy stuttgarti múzeumban található.¹⁶

- ¶ Sírjunk vagy ne vessünk, ha csakugyan ezekről volna szó? Mikor és miért kerülhettek ki a műtárgyiacra, ha igen? És ha nem, Julianna ajándékainak mikor veszett nyomuk?

ÉSZLELÉSÜNK HIÁNYAI

Juliannát egyaránt érdekelhette az artificialia és a naturalia, mint a kortárs európai arisztokrata gyűjtőket általában

- ¶ Az egykori Festetics-gyűjteményről keveset tudunk; úgy tűnik, Juliannát egyaránt érdekelhette az *artificialia* és a *naturalia*, mint a kortárs európai arisztokrata gyűjtőket általában. Azt is feltételezhetjük, hogy gyűjteményeit rendszerez(tet)te. Mikközben lényeges gesztus, hogy a grófnő önálló donátorként adományozott, nem férjével, Széchényi Ferencsel együtt, jogosnak tűnik a kérdés, vajon kettejük gyűjteményei összekapcsolódtak-e bárhogyan is, még mielőtt a köznek ajánlották volna fel.

- ¶ Mi lehetett egyikük és másikuk motivációja a gyűjtésre? Milyen tükrözték gyűjteményeik az általuk vallott eszményeket? Kik segítették őket a vásárlásban és a rendszerezésben? Vajon az ajándékozásuk gesztusa milyen kontextusban értelmezhető? Feltételezhetünk-e bármiféle különbséget ekkor a férfiak és nők tulajdonlásában és jótékonykodásuk módjában?¹⁷ Utóbbiak formálták-e a közéletet? Vajon Festetics érdeklődése az iparművészet és az ásványok és növények iránt nem presztinálta-e arra, hogy az általa ajándékozott, kisebb presztízű tárgyak – például az érmék, fegyverek és festmények árnyékában – még jóval a tűzvész előtt valamelyest háttérbe szoruljanak? Az ő neve, illetve szobrának gondolata, úgy tűnik, fel sem merült a 19. század végének panteonizáló gyakorlatában, míg például Pyrker érsekről, mint neves donátorról, szoborral is megemlékeztek.

II. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Miklós mellszobra a főlépcsőházban 2019-ben
Fotó: Husztk Dániel / Focus Oktatóközpont

¶ Ha pedig elvonatkoztatunk a művelt és gazdag férfirokonainak árnyékában egykor mecénásként is megénekelte csillagkeresztes dámától, talán feltehetjük azt a kérdést is: általában véve mit jelentett és mivel járt egy nagy nemzeti gyűjtemény donátorának lenni a 19. században, ha az ember férfinak, vagy ha nőnek született. A gyűjtés és a kultúrapártolás lehetővé tette a nők számára ekkor, hogy „belépjenek a közéletbe, és lehetőségük legyen kultúraformálónak lenni”¹⁸ Magyarországon is? A gyarapodó gyűjtemények hagyományos klasszifikációja miféle viszonyt feltételezett a tárgyakkal? Milyen tehát a gyűjtés és tulajdonlás viszonya¹⁹ a vagyonos férfiak és nők esetében, hogy írható le például fogyasztásuk (vásárlásaik), és milyenek a gyűjtési szokásaik? Mit vehettek birtokukba, amit aztán elajándékozhattak? Lehetett-e a nők között is képzett, a magas művészetekben jártas, a világ nagy gyűjteményeit is ismerő *connaissanceur* a 19. században és a 20. század elején? Vagy netán „fontosabb” volt-e számukra a személyesebb kapcsolat a gyűjtött, sokszor apró tárgyakkal, melyek olykor ott-honaikat is díszítették?

¶ Hogyan fejthetjük fel a női gyűjtők stratégiáit? Vagyis tulajdonképpen el tudjuk-e képzelni magának a gyűjtés fogalmának az újragondolását is, hogy megérthessük változásait a dominánstól eltérő női perspektívákból is? Látjuk-e a gyűjtés és adományozás más és más jelentéseit, lehetőségeit és kényszereit a különféle társadalmi helyzetű és nemű adományozók között?

látjuk-e a gyűjtés és adományozás más és más jelentéseit, lehetőségeit és kényszereit a különféle társadalmi helyzetű és nemű adományozók között?

¶ És miközben intézménytörténeteket írunk (újra),²⁰ figyelembe vesszük-e az adományok utóéletét, a donátorok akarától független be- és átsorolásukat, cseréjüket, ami nemcsak a tárgyak, de az egykori tulajdonosok láthatóságára is kihat.

¶ Ha pedig már nem csak a donációra és a tárgyakra figyelünk: a múzeumok egyéb tevékenységeit tekintve, társadalmi beágyazódásukat,²¹ adakozásból megvalósuló gyűjtemény-

Milyen tehát a gyűjtés és tulajdonlás viszonya a vagyonos férfiak és nők esetében, hogy írható le például fogyasztásuk (vásárlásaik), és milyenek a gyűjtési szokásaik?

Allegorikus nőalakok a Nemzeti Múzeum főlépcsőházának 19. századi mennyezetén
Fotó: Burai Éva / Focus Oktatóközpont

gyarapodásaikat, berendezéseiket vagy felújításaikat, az épületükön túli networkot is figyelembe véve fel tudjuk-e mérni és értékelni benne a nők szerepét?²²

¶ Végül rákérdezünk-e arra is, hogyan járultak hozzá a közgyűjteményekhez a nem az elithez tartozó nők (és férfiak)?

¶ Ideje észrevennünk a hiátusokat, és kezdeni velük valamit. Például írjuk bele a nőket a múzeumok történetébe!²³

¶ Ez elég is lesz kezdésnek.

Jegyzetek

- [1] Alternatív látogatói útvonal a Nemzeti Múzeum állandó kiállításában 2019. április 1. és 2020. március 31. között. Az út sétálófüzete: mnm.hu/sites/default/files/kotodesek_setalo_fuzet.pdf.
- [2] A már az 1810-es években felmerült nemzeti panteon gondolatát „Eötvös József és Trefort Ágoston kultuszminiszter és kortársaik” próbálták meg valóra váltani. Több szobrász is megbízást kapott az 1870-es években arra, hogy a „múlt és a közelmúlt jeles személyiségeinek” portréját elkészítse a Nemzeti Múzeum – mint emlékhely – számára. Izsó Miklós II. Rákóczi Ferenc, a költő Zrínyi Miklós, Arany János, Egressy Gábor, Szalay László, Pákh Albert, Eötvös József, Mátyás Ernő és Petőfi Sándor megmintázására kapott megbízást, és a neves donátorról, Pyrker János érsekről is készített szobrot. Lásd Ridovics Anna: A Vegyes gyűjtemény. In: Pintér János (szerk.): *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei*, MNM, Budapest 2002, 529–538., 531. A *Vasárnapi Ujság* 1880/43. száma adta hírül, hogy tizenkét mellszoborból tizenegy már elkészült: „Mátyás király, Pázmán Péter, Révay Miklós, Mária Terézia királynő, mind Engeltől; Verbőczy István, ifj. báró Vay Miklóstól; II. Rákóczi Ferencz, Zrínyi a költő, Petőfi Sándor, báró Eötvös József, Szalay László, mind Izsó Miklóstól; Bethlen Gábor fejedelem, Julier Ferencztől. A tizenkettedik szobrot, mely Báthory Istvánt ábrázolja, most készíti Huszár Adolf s mihelyt ez elkészül, megtörténik a szobrok elhelyezése. Ott van a muzeumban Arany János koszorús költőnk mellszobra is, de Arany kérelmére ezt az ő életében nem állítják a lépcsőházba”. 712. Az itt említett szobrok közül az 1930-as években több Szegedre került, ma csak hat maradt

a főlépcsőházban. Köszönöm Serfőző Szabolcsnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a tudósításra is.

- [3] Aradi Zsigmond carrarai márványból készült alkotását 1957-ben a Szarvasi Óvónőképzőbe helyezték át, ahol a mai napig látható.
- [4] „...e szobor leleplezési ünnepély kettőről tesz tanúságot, arról, hogy nemzetünk bir kulturai fontossággal és midőn ma egy nő emlékét ünnepeljük, addig számos nagy férfaink, királyaink, hőseink, tudósaink emlékeinek megörökítése óhajtásaink tárgyát képezik, ez által határozottan bebizonyítottuk azt, hogy a nő köztünk nem csak emanczipálva, hanem dicsőítve is van, ha arra érényeinel fogva érdemes. (*Helyezés.*) És midőn e szoborral azon nő emlékét örökítjük meg, kinek a nevelés körüli ügybuzgalma szerzé meg az elismerés koszorúját, bebizonyítottuk, hogy fölfogtuk a nevelésügy állami és nemzeti kulturai fontosságát, mert az oly nemzet, mely a nőben erényét tiszteli és csak az erényes nőt tiszteli, és mely nemzet fölfogta egész nagyságában a közművelődés fontosságát, az ily nemzet az életre érdemes és életre képes” – idézte a *Magyar Ujság*, 1871. november 7-i (255.) számának beszámolója Tanárky Gedeont. 3.
- [5] Az installációról fotó jelent meg a *Pesti Napló* 1928. május 24-i számában (7.), valamint a *Magyarság* 1928. június 3-i számának képes mellékletében.
- [6] Balról: Arany János, Petőfi Sándor, Széchenyi István, jobbról Mátyás király, Zrínyi Miklós, II. Rákóczi Ferenc – névtábla nélküli – mellszobraitól van szó.
- [7] A női tapasztalat történeti kiállításokon való megjelenítésének módszertani alapjairól lásd például Kelbert Krisztinának – a Magyar Fotótörténeti Társaság által szervezett konferencián, 2017 májusában tartott – előadását a „*Nőnap*” vs. *mindennapok. Kutatási tervtől a kiállítási gyakorlatig* című szekcióban. A felvétel *Fotográfusnők* 3. címen elérhető a Mafot YouTube-csatornáján.
- [8] Ki tudja ma már – a *Színháztörténeti Lexikonon* kívül –, ki volt a valaha szobron is megmintázott Mányik Ernesztina?
- [9] Az eredeti grafikát az útvonalhoz Vári Ágnes készítette, alapja az oxitocin képlete volt.
- [10] *Protocolum Patriophilorum quorum Studio Munificentia et Generositate Museum Nationale Hungaricum consurrexit. Anno 1803–1814.* Országos Széchényi Könyvtár Fol. lat. 71. Köszönöm Papp Gábornak a küldött részletet, Domján Lajos segítségét pedig a latin szöveg fordításában.

- [11] Róthkrepf Gábor, N.M. Széchenyi Julianna Grófné, született Tolnai Festetics Grófné, *Tudományos Gyűjtemény VI*: 60–67., 1827.
- [12] Kutatásaim során nemcsak a MTM könyvtárába és növénytárába jutottam el, de Keszthelyen is lehetőségem volt megfordulni. Itt köszönöm Barina Zoltán, Matuszka Angéla, Papp Gábor (Magyar Természettudományi Múzeum), Debreczeni-Droppán Béla, Serfőző Szabolcs (Magyar Nemzeti Múzeum), Szócs Miriam (Szépművészeti Múzeum), Hargitainé Vári Éva (Festetics Könyvtár), Haász Gabriella (Balatoni Múzeum) segítségét.
- [13] Lásd Balogh Jolán, *Katalog der ausländischen Bildwerke des Museums der Bildenden Künste in Budapest IV.–XVIII. Jahrhundert*, Akadémiai Kiadó–Szépművészeti Múzeum, Bp. 1975, I. 258., 400. sz., II. 454. kép.
- [14] A terrakotta szobrok (a Síró Herakleitosz és a Nevető Demokritosz) Bacsák Vendel ajándékaiként kerültek a Nemzeti Múzeumba, majd onnan a Szépművészeti Múzeum gyűjteményébe.
- [15] *Cimeliotheca Musei Nationalis Hungaricia sive Catalogus historico-criticus antiquitatum, raritatum, et pretiosorum cum bibliotheca antiquaria et numaria eiusdem...*, 1825. 51. Lásd: mek.oszk.hu/15600/15615/15615.pdf.
- [16] Lásd Maria Pötzl-Maliková, *Franz Xaver Messerschmidt 1736–1783*, Agnes Husslein-Arco-Belvedere, Bécs 2015, 126-os, 127-es tétel, a 389. és 390–391. Itt köszönöm Szócs Miriamnak (Szépművészeti Múzeum), hogy segítségemre volt a Festetics-büszttök keresése során, és megosztotta velem a 2015-ös katalógus vonatkozó tételét.
- [17] Kathleen D. McCarthy: *Women's culture. American Philanthropy and Art, 1830–1930*. The University of Chicago Press, Chicago 1991.
- [18] Dianne Sachko Macleod: *Enchanted lives, enchanted objects. American Women Collectors and the Making of Culture 1800–1940*. UCLA Press, Berkeley 2008, 220.
- [19] Macleod, i. m.
- [20] Anne Whitelaw: *Women, Museums and the Problem of Biography*. In Kate Hill (ed): *Museum and Biographies. Stories, Objects, Identities*. Boydell Press, Woodbridge 2012, 75–86., 75.
- [21] Kate Hill: *Women and Museums 1850–1914: Modernity and the Gendering of Knowledge (Gender in History)*. Manchester University Press, Manchester 2016.
- [22] Uo., 4.
- [23] Whitelaw, 80.

Schaár Erzsébet, Csók István Múzeum, Székesfehérvár, 1974
Forrás: Fortepan / Vizsniczai Erzsébet